

CHILD-PARENT RELATIONSHIP AS A FACTOR OF SELF-ATTITUDE IN THE MIDDLE ADOLESCENCE

<https://doi.org/10.37096/SHDISJ-22-1.1-0009>

Yelyzaveta Yurchenko

Tetiana Yablonska,

ORCID ID 0000-0001-7272-9691

Анотація

Метою статті є висвітлення результатів дослідження дитячо-батьківських стосунків як чинника формування самоствавлення особистості в ранньому юнацькому віці.

Дослідженням було охоплено 65 осіб віком 15-16 років (31 юнак, 34 дівчини). Використано опитувальник «Підлітки про батьків» Шафера, в адаптації Л.І. Вассермана, І.А. Горькової, О.Є. Роміциної; методику діагностики самоствавлення С.Р. Пантелєєва; методику діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера в адаптації Є.Ф. Бажина, Є.О. Голинкіної, О.М. Еткінда; Для діагностики рівня самоповаги використано шкалу самоповаги Розенберга.

У ході кореляційного аналізу було виявлено значущі зв'язки між показниками, що характеризують дитячо-батьківські відносини, та показниками самоствавлення особистості раннього юнацького віку. Виявлено зв'язок самоприйняття юнаків та дівчат зі ставленням до них матерів: чим вищим є рівень позитивного інтересу матері до юнака, тим вищий рівень самоприйняття юнака ($r=0,82$, $p\leq 0,001$); обернений зв'язок між показниками директивності матері та рівнем самокерівництва юнака ($r=-0,80$, $p\leq 0,001$). Встановлено, що рівень ворожості матері щодо дитини юнацького віку пов'язаний з рівнем закритості юнака чи дівчини ($r=0,53$, $p\leq 0,01$), внутрішньої конфліктності ($r=0,85$, $p\leq 0,05$), самозвинувачення ($r = 0,69$, $p\leq 0,01$). Також ворожість матері негативно позначається на рівні самовпевненості юнака ($r=-0,83$, $p\leq 0,05$), самоствавлення ($r=-0,88$, $p\leq 0,001$) і самоцінності ($r=-0,71$, $p\leq 0,001$). Виявлено зв'язок між показниками автономності матері та самовпевненістю, самоцінністю, внутрішньою конфліктністю юнаків: чим вищий рівень автономності матері, тим нижчий рівень самовпевненості юнака ($r=-0,42$, $p\leq 0,01$), самоцінності ($r=-0,70$, $p\leq 0,001$), тим вищий рівень внутрішньої конфліктності юнака ($r=0,45$, $p\leq 0,01$).

Ставлення батька також має вплив на самоствавлення дитини в юнацькому віці. Шляхом кореляційного аналізу встановлено, що чим вищий рівень ворожості батька, тим вищий рівень самозвинувачення юнака ($r=0,47$, $p\leq 0,01$). «Ворожість» має зворотній зв'язок з рівнем самооцінки ($r=-0,18$, $p\leq 0,05$) та інтернальним локусом контролю ($r=-0,18$, $p\leq 0,05$). Позитивний інтерес батьків пов'язаний з рівнем самооцінки ($r=0,301$, $p\leq 0,05$): чим більше батьки проявляють до своїх дітей позитивний інтерес, тим вищою в них є самооцінка власних сил та здібностей.

Ключові слова: самоствавлення, самооцінка, юнацький вік, дитячо-батьківські стосунки.

Вступ

У сучасній психологічній науці проблема впливу дитячо-батьківських стосунків на розвиток особистості в юнацькому віці залишається актуальною,

адже наявні дослідження не завжди враховують стрімких змін, які характеризують сучасну шкільну молодь та виховні підходи сучасних батьків. Між тим, спостерігається зростання кількості осіб юнацького віку з заниженою самооцінкою та самостваленням.

Проблема самоствалення та його ролі в структурі особистості залишається надзвичайно актуальною для психологічної науки і практики, оскільки безпосередньо пов'язана з формуванням зрілої особистості. Самоствалення є одним з компонентів самосвідомості особистості, її емоційно-оцінною частиною. Усвідомлюючи себе, людина виокремлює себе з повноти навколишнього світу, визначає своє місце в ньому. Суспільство, оточення, соціум є необхідною умовою для формування самосвідомості, оскільки індивід не може визначити себе інакше, ніж як через порівняння з іншими, тому можна сказати, що самосвідомість носить суспільний характер. Самоствалення не дається людині з народженням, процес формування знання про себе відбувається протягом усього життя під впливом безлічі факторів; одним із найістотніших з них є дитячо-батьківські стосунки.

Метою статті є дослідження дитячо-батьківських стосунків як чинника формування самоствалення особистості раннього юнацького віку.

Теоретичні основи дослідження

Самоствалення в психології вивчається як складний психічний процес, відносно стійке емоційне ставлення до себе, міра прийняття себе. Л.С. Виготський вважав наявність самоствалення ключовою характеристикою сформованої особистості, підкреслюючи: те, що прийнято зазвичай називати особистістю, є не чим іншим, як самостваленням людини (Виготський, 1984).

Самоствалення є результатом розвитку особистості, коли разом з життєвим досвідом людина відкриває раніше незвідані сторони дійсності, здійснює переосмислення своїх мотивів і завдань, які утворюють її особливий внутрішній світ (Рубінштейн, 2003). О.М. Леонт'єв вважав, що знання людини про себе формується з раннього дитинства через порівняння, виокремлення зовнішніх властивостей і характеристик, відчуття свого тіла і впізнавання свого зовнішнього вигляду. Вчений розглядав поняття «самоствалення» в контексті завдань розвитку особистості (Леонт'єв, 2005). І.С. Кон визначає самоствалення як сукупність психічних процесів, що забезпечують індивіду усвідомлення себе як суб'єкта діяльності. Розглядаючи проблему самосвідомості, він показує взаємозв'язок трьох складових елементів поняття «Я»: ідентичності індивіда, «Его» індивіда та образу «Я» (Кон, 1984).

Під самостваленням у більшості зарубіжних досліджень розуміється установка індивіда щодо самого себе та емоційний компонент самосвідомості. Таку позицію займає Р. Бернс, описуючи концепцію «Я» як систему установок на себе (Бернс, 1986). У зв'язку з цим виокремлюється три складові Я-концепції: когнітивна, оцінна та поведінкова. Об'єктом оцінки індивіда можуть бути якості власного характеру, вчинки, тілесний образ, здібності і безліч інших характеристик особистості.

В рамках нашого дослідження найбільший інтерес має ранній юнацький вік, головним психологічним новоутворенням якого є особистісне самовизначення.

Воно полягає у потребі визначення внутрішньої позиції дорослої людини, усвідомлення свого місця у соціумі та розуміння себе та особистих можливостей.

Формування самооцінки в ранньому юнацькому віці має особливу значущість. Саме в цьому віці самооцінка здійснює особливий вплив на формування стилю поведінки і життєдіяльності суб'єкта (Бернс, 1986; Кон, 1984; Nalian et al., 2022 та ін.). Вона не тільки відображає якісні зміни в структурі всієї особистості в цей критичний період, а й дозволяє здійснити перехід на новий, «дорослий» рівень особистісного розвитку.

Однією з головних особливостей раннього юнацького віку також є зміна значущих осіб та новий формат стосунків з дорослими. Досвід сімейного спілкування з ранніх етапів розвитку дитини лягає у фундамент її загальної установки до світу соціальних відносин і власного «образу Я». Багатьма дослідниками відзначена виняткова важливість поведінки батьків для розвитку самооцінки дитини (Бернс, 1986; Столін, 1983; Кон, 1984; Загурська, 2010; Райс, 2010; Яблонська, 2014 та ін.).

Дитина залежить від батьків як фізично, так і емоційно й соціально, результаті чого їх установки мають величезне значення у формуванні таких складових самосвідомості дитини як «образ Я», самоствавлення, самооцінка. Можна виокремити три основні умови, що сприяють формуванню адекватної самооцінки у дитини: прийняття дитини батьками; встановлення зрозумілих і однозначних правил, що регламентують поведінку дитини; надання їй свободи дій у встановлених межах. Як показують лонгітюдні дослідження, сімейне оточення в ранньому дитинстві має довгостроковий вплив на самооцінку особистості (Orth, 2018). Соціальна ситуація (склад сім'ї), духовна позиція, тип виховання дитини значною мірою визначають самосвідомість, самооцінку і самоствавлення особистості і в юнацькому віці. Для формування адекватної самооцінки величезне значення має позитивний характер емоційних стосунків з батьками тієї ж статі і наявність батька протилежної статі.

У ранньому юнацькому віці емоційний зв'язок з батьками слабшає. Батьки можуть скаржитися на відчуженість, грубість та егоїзм своєї дитини; в юнаків та дівчат, в свою чергу, також виникають претензії до батьків або інших близьких дорослих. Найчастіше вони засновані на недоліках та протиріччях у поведінці дорослих. Такі конфлікти, звісно, псуєть якість дитячо-батьківських стосунків, що, у свою чергу, може негативно впливати на формування самооцінки та самоствавлення особистості у ранній юності.

На основі аналізу досліджень, присвячених проблемі самоствавлення в ранньому юнацькому віці (Бернс, 1986; Кон, 1984, 1989; Столін, 1983; Соколова, Чеснокова, 2002; Райс, 2010; Яблонська, 2016), була створена теоретична модель дослідження впливу дитячо-батьківських стосунків на самоствавлення юнака (рис. 1). Представлена модель відображає вплив таких складових батьківського ставлення як підтримка, повага до дитини і підтримка її суб'єктності, а також послідовність у вихованні, що, як очікується, мають позитивний вплив на самоствавлення дитини в ранньому юнацькому віці.

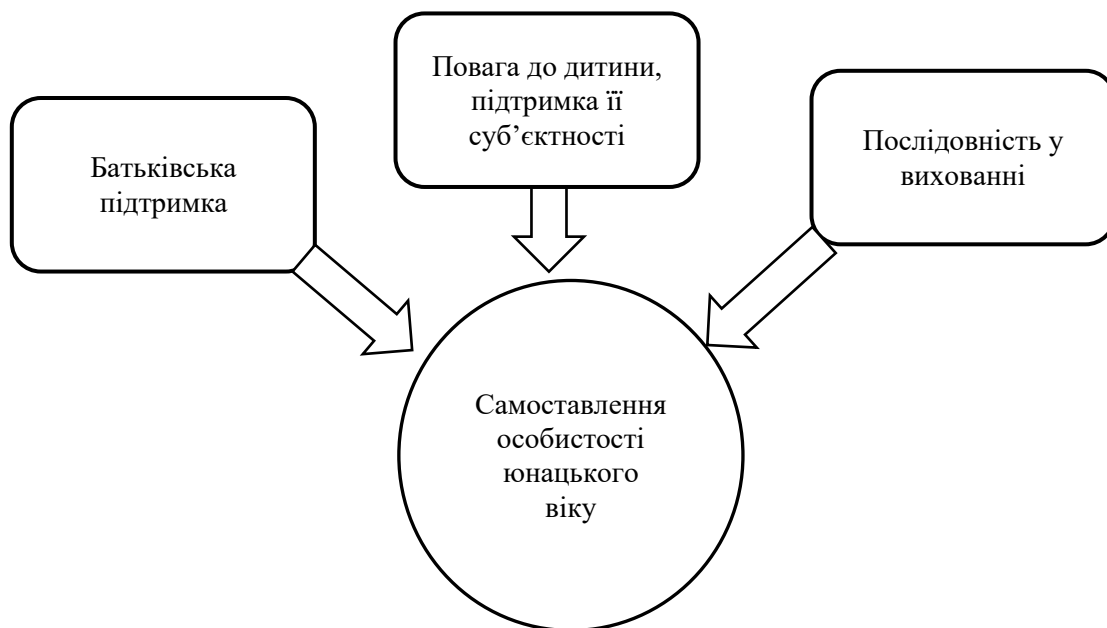

Рис. 1. Теоретична модель дослідження впливу дитячо-батьківських стосунків на самоставлення особистості в ранньому юнацькому віці.

Методологія

Вибірка. Дослідження здійснювалося в листопаді 2021 р. на базі навчального центру “YavKursi” (м.Київ); було охоплено 65 учнів віком 15-16 років, з них 34 дівчини та 31 хлопців. Опитуваним було надано коротку інформацію про мету дослідження і запропоновано взяти участь у ньому на добровільній основі.

Методики. У процесі проведення емпіричного дослідження було використано опитувальник «Підлітки про батьків» Шафера, в адаптації Л.І. Вассермана, І.А. Горькової, О.Є. Роміциної (Вассерман, Горькова, Роміцина, 2004), який дозволяє оцінити особливості установок, поведінки, а також методів виховання батьків так, як їх сприймають їхні діти у підлітково-юнацькому віці. Для діагностики самоставлення було використано методику діагностики самоставлення С.Р. Пантелєєва (Пантєєв, 1991). Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера в адаптації Є.Ф. Бажина, Є.О. Голинкіної, О.М. Еткінда (Бажин, Голинкіна, Еткінд, 1993) дозволяє визначити спрямованість локусу контролю обстежуваних, тим самим встановивши ступінь їхньої відповідальності за те, що відбувається в їхньому житті (Rotter, 1966). Для діагностики рівня самоповаги було використано шкалу самоповаги Розенберга (Rosenberg, 1972).

Результати

Проаналізуємо взаємозв'язок між дитячо-батьківськими стосунками та самоставленням особистості в ранньому юнацькому віці. Звернемося до опису результатів дослідження з використанням опитувальника «Підлітки про батьків», які наведені в таблиці 1.

Результати діагностики з використанням опитувальника «Підлітки про батьків», (n=65, %)

	Показники батьківського ставлення	Низький	Середній	Високий
Мати	Позитивний інтерес	0	24	76
	Директивність	40	20	40
	Ворожість	72	28	0
	Автономність	64	36	0
	Непослідовність	72	28	0
Батько	Позитивний інтерес	20	24	56
	Директивність	80	20	0
	Ворожість	72	28	0
	Автономність	68	32	0
	Непослідовність	56	44	0

У ході діагностики виявлено, що більшість досліджених відзначають щирий позитивний інтерес своїх матерів у ставленні до них. Високі значення цього показника діагностуються у 76% учасників дослідження; середні значення за цією шкалою виявлено у 24%; низьких значень за шкалою позитивного інтересу матері до дитини не встановлено.

Аналізуючи показники директивності матерів, можна дійти висновку, що 40% опитуваних відзначають, що їхні матері схильні до нав'язування своїм дітям почуття провини, нагадуючи про «жертви заради них», при цьому матері своїми вчинками демонструють дитині та оточуючим, що вони повністю беруть на себе відповідальність за все, що робить дитина. Таким чином, мати прагне у будь-який спосіб виключити неправильну поведінку своєї дитини. Ці юнаки та дівчата відзначають той факт, що матері намагаються будь-якими способами нав'язати своїм дітям поведінку, що влаштовує їх (матерів). Середні значення за цією шкалою виявлено у 20% опитаних, тоді як низькі значення зафіксовано в 40% учасників дослідження.

Аналіз даних за шкалою ворожості свідчить, що низькі значення діагностуються у 72% учасників дослідження, значення середнього рівня – у 28%. Високий рівень ворожості матері не відзначив жоден із респондентів. Тож юнаки та дівчата здебільшого відзначають низький рівень агресивності та суворості своїх матерів, відсутність надмірної критики та емоційної холодності.

Подібні тенденції діагностуються також стосовно показників за шкалою «автономність». Низькі значення автономності виявлено у 64%, середні – у 36% опитаних. Можна говорити про те, що матері в цілому сприймають своїх дітей як сформовану особистість, водночас маючи досить високий рівень авторитетності в очах своїх дітей.

Також відзначається переважання низьких значень за шкалою «непослідовність» (72%). Можна зробити висновок, що матері, на думку опитуваних, дуже послідовні у своїй виховній діяльності стосовно дитини.

Щодо ставлення батька в цілому діагностуються подібні тенденції, але існують і певні відмінності. Встановлено, що 56% юнаків та дівчат відзначають високий рівень позитивного інтересу батька до них. Можна стверджувати, що у взаєминах зі своєю дитиною батько не використовує грубої сили, не прагне повного контролю та влади. Середній рівень вираженості позитивного інтересу батька відзначили 24% досліджуваних, тоді як низький рівень – 20% опитаних.

При аналізі показників за шкалою «директивність» було виявлено, що 80% досліджуваних відзначають низький рівень директивності батька, тоді як середній рівень відзначають 20% опитаних. Ці результати свідчать, що батько загалом не орієнтований на лідерство, не прагне авторитету за допомогою домінантного стилю спілкування та фактичних досягнень.

Показники за шкалою «ворожість» на середньому рівні діагностовано в 28% досліджуваних, тоді як низький рівень ворожості виявлено у 72% опитаних. Подібні тенденції спостерігаються також за показниками автономності (68% опитаних відзначають низький рівень автономності батька, 32% – середній). Можна говорити про те, що, на думку юнаків та дівчат, батьки не ставляться формально до виховання своїх дітей, намагаються допомогти дитині, а також поділяють їх захоплення.

Непослідовність у виборі батьками методів виховання відзначається опитуваними на середньому рівні – 44% досліджуваних, та низькому рівні – 56% досліджуваними.

Таким чином, зафіксовано подібні показники батьківського ставлення матерів та батьків до своїх дітей. Найвиразнішими є наступні тенденції: високий рівень позитивного інтересу матерів до своїх дітей-юнаків; батьків характеризує дещо нижчий рівень позитивного інтересу до дітей, а також низький рівень ворожості, автономності та непослідовності у вихованні. З іншого боку, матері загалом більш директивні стосовно своїх дітей, ніж батьки.

Звернемося до інтерпретації результатів дослідження особливостей самоставлення особистості юнацького віку (табл.2). За допомогою методики діагностики самоставлення юнаків за С.Р. Пантелеєвим визначено, що в середньому діагностуються високі значення за шкалою закритості (6,96) та шкалою самоприйняття (6,64).

Аналізуючи дані за шкалою закритості можна відзначити, що самоставлення більшості опитуваних включає амбівалентні тенденції: з одного боку, це – внутрішня чесність із собою з розуміння свого «Я», а з іншого – здатність у певних ситуаціях бути закритими, уникаючи відкритих відносин із собою. Ймовірно, в стресових умовах юнаки та дівчата намагаються бути закритими від власних переживань, а в умовах зовнішнього та внутрішнього спокою прислухаються до свого внутрішнього «Я». Показники за шкалою «Самоприйняття» свідчать про вибірковість ставлення юнаків та дівчат до себе: поряд із нездатністю повною мірою оцінити свої переваги, заниженням власної

значущості досліджувані не намагаються акцентувати увагу на своїх «недоліках». Ймовірними причинами такої тенденції можуть бути неправильні установки в сім'ї на те, що є «хорошим», а що «поганим».

Середнє значення за шкалою «Самовпевності» (5,72) свідчить про те, що досліджувані у звичних для себе ситуаціях зберігають працездатність, впевненість у собі, орієнтацію на успіх, але при виникненні несподіваних труднощів у них знижується впевненість у собі, наростають тривога та занепокоєння. Показник за шкалою «Самокерівництво» (5,76) свідчить, що юнаки та дівчата у звичних для себе умовах існування, у яких всі можливі зміни передбачувані і добре знайомі, можуть виявляти виражену здатність контролю над собою. У нових і невідомих ситуаціях внутрішні контрольні можливості слабшають, посилюючи схильність до підпорядкування зовнішнім впливам.

Таблиця 2

Результати діагностики самоствавлення юнаків із використанням методики С.Р. Пантелєєва

Шкала	Середнє значення	Ст. відхил.
1. Закритість	6,96	1,32
2. Самовпевненість	5,72	1,45
3. Самокерівництво	5,76	1,58
4. Самовідношення	5,76	1,40
5. Самоцінність	5,6	1,48
6. Самоприйняття	6,64	1,36
7. Самоприхильність	5,44	1,58
8. Внутрішня конфліктність	5,04	1,25
9. Самозвинувачення	5,44	1,82

Середнє значення за шкалою «Самоствавлення» (5,76) свідчить про те, що досліджувані вибірково сприймають ставлення оточуючих до себе. Вони вважають, що позитивне ставлення оточуючих може поширюватися лише на певні якості та вчинки, тоді як деякі особисті прояви можуть викликати в оточуючих роздратування та ворожість. Це може свідчити про те, що юнаки та дівчата ще недостатньо адекватно сприймають відношення оточуючих до себе.

Аналізуючи показники за шкалою «Самоцінність» (5,6) можна зробити висновок, що юнаки та дівчата схильні високо оцінювати низку своїх якостей, визнавати їх унікальність. Інші ж якості явно недооцінюються, тому зауваження оточуючих можуть спричинити відчуття малоцінності «Я» та неспроможності. Це зумовлює необхідність чуйного ставлення до юнаків і дівчат та їх почуттів при реалізації виховних заходів у сім'ї та школі, оскільки їх психіка відрізняється вразливістю та рухливістю особистісних установок.

Аналіз середніх значень за шкалою «Самоприв'язаність» (5,44) показав, що юнаки і дівчата виявляють вибірковість стосовно своїх особистісних якостей.

Виразатися це може в тому, що вони прагнуть змінити лише деякі зі своїх особистісних якостей за збереження інших.

Показник за шкалою «Внутрішня конфліктність» (5,04) є найнижчим серед інших шкал методики. Це свідчить про те, що ставлення до себе юнаків та дівчат залежить від рівня адаптованості до ситуації. У звичних умовах, які добре знайомі і прогнозовані, спостерігаються позитивне ставлення до себе, визнання своїх переваг і висока оцінка досягнень. Несподівані труднощі або додаткові перешкоди, що виникають, можуть посилити недооцінку власних успіхів. Середні значення за шкалою «Самозвинувачення» (5,44) свідчать про вибіркоче ставлення опитуваних до себе; звинувачення себе за ті чи інші вчинки поєднуються з вираженням досади та гніву на адресу оточуючих.

На основі якісного аналізу результатів за шкалою самоповаги Розенберга виявлено високий рівень самоповаги у 58% опитаних, що свідчить про адекватність оцінювання ними самих себе, своїх переваг та недоліків, збереження самоповаги при невдачах (Табл. 3). У 38% опитаних зафіксовано середній рівень самоповаги, що свідчить досить сильне переживання власних успіхів та невдач. У 6% опитаних простежується низький рівень самоповаги, що свідчить про гостре переживання опитуваними невдачі, що в подальшому не дозволяє їм ставити цілі і досягати успіху.

Таблиця 3

Результати за шкалою самоповаги Розенберга

Кількість досліджуваних	Рівні самоповаги		
	високий	середній	низький
	58%	38%	6%

Перейдемо до аналізу результатів щодо суб'єктивного контролю юнаків та дівчат. У більшості досліджуваних (65,6%) виявлено інтернальний тип локусу контролю. Це свідчить про те, що опитувані вважають, що події, які відбуваються з ними, залежать, насамперед, від їх особистісних якостей (цілеспрямованості, здібностей тощо) і є закономірними наслідками їхньої власної діяльності. У 20,3% виявлено локус контролю, який межує між інтернальним та екстернальним. Можна припустити, що ці опитані майже так само часто в житті беруть на себе відповідальність, як і покладають її на інших людей, тим самим знімаючи особисто з себе відповідальність за те, що відбувається. Їм властива широка варіабельність особливостей поведінки, залежно від конкретних соціальних ситуацій. Особливості суб'єктивного контролю змінюються залежно від того, чи уявляється їм ситуація складною чи простою, приємною чи неприємною тощо. Екстернальний тип локусу контролю зафіксовано у 14,1% опитаних. Це свідчить про їх переконання у тому, що їхні успіхи та невдачі залежать передусім від зовнішніх обставин – умов довкілля, дій інших людей, випадковості, везіння чи невдачі тощо.

Після аналізу результатів за окремими методиками з метою повнішого уявлення про вплив дитячо-батьківських стосунків на особистість юнака була

застосована процедура кореляційного аналізу. Аналізу були піддані дані результатів діагностики, отриманих за допомогою методики «Підлітки про батьків» та методики самоствалення з використанням коефіцієнта рангової кореляції Спірмена (Табл. 5), а також показники шкали самоповаги Розенберга та локусу контролю з використанням Т-критерію Пірсона (Табл. 6).

Таблиця 5

Взаємозв'язок дитячо-батьківських стосунків та самоствалення особистості в юнацькому віці

		Закритість	Самовпевненість	Самокерівництво	Самоствалення	Самоцінність	Самоприйняття	Самоприхильність	Внутрішня конфліктність	Самозвинування
Мати	Позитивний інтерес	0,37	0,12	0,15	0,21	0,06	0,82**	0,19	-0,07	0,02
	Директивність	0,11	0,14	0,80***	0,07	0,02	0,22	0,02	0,13	0,13
	Ворожість	0,53**	-0,83***	0,25	-0,88***	0,71**	0,37	-0,82***	0,85***	0,69**
	Автономність	0,29	-0,42**	0,17	-0,08	0,70**	0,26	0,25	0,45**	0,18
	Непоследовність	-0,06	0,19	0,16	0,18	0,13	0,08	0,21	-0,11	0,08
Батько	Позитивний інтерес	-0,03	0,03	0,28	0,01	0,03	0,10	0,02	-0,12	0,17
	Директивність	-0,28	0,17	0,20	0,15	-0,40**	0,06	0,20	-0,18	0,02
	Ворожість	0,29	0,01	0,21	0,04	0,04	0,23	0,04	-0,04	0,47**
	Автономність	-0,13	0,08	0,06	0,06	0,04	0,10	0,06	0,03	0,03
	Непоследовність	-0,13	0,18	0,04	0,12	0,09	0,25	0,23	-0,17	0,20

Примітка. * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

У ході аналізу було виявлено значущі кореляційні зв'язки між показниками, що характеризують дитячо-батьківські стосунки, та показниками самоствалення особистості раннього юнацького віку. Так, виявлено кореляційний зв'язок між показниками позитивного інтересу матері та самоприйняття юнаків і дівчат: що вищим є позитивний інтерес матері до дитини, то вищим є самоприйняття юнака чи дівчини ($r=0,82$, $p \leq 0,001$). Тож, рівень позитивного інтересу матері сприяє самоприйняттю юнаками та дівчатами самого себе, схваленню власних вчинків і поведінки.

Встановлено кореляційний зв'язок між директивністю матері та рівнем самокерівництва юнака: що вищим є рівень директивності матері стосовно юнака, то нижчим є рівень самокерівництва юнака ($r=0,80$, $p \leq 0,001$). Встановлено також, що чим вище рівень ворожості матері стосовно юнака, тим вище рівень закритості

юнака ($r=0,53$, $p\leq 0,01$), внутрішньої конфліктності ($r=0,85$, $p\leq 0,001$), самозвинувачення ($r=0,69$, $p\leq 0,01$). Також ворожість матері негативно позначається на рівні самовпевненості юнака ($r=-0,83$, $p\leq 0,001$), самоствавлення ($r=-0,88$, $p\leq 0,001$) та самоцінності ($r=-0,71$, $p\leq 0,01$).

Виявлено зв'язок між показниками автономності матері та самовпевненістю, самоцінністю, внутрішньою конфліктністю юнаків: зі зростанням автономності матері знижується самовпевненість ($r=-0,42$, $p\leq 0,01$), самоцінність ($r=-0,70$, $p\leq 0,01$), зростає рівень внутрішньої конфліктності юнака ($r=0,45$, $p\leq 0,01$).

Встановлено, що чим вищим є рівень ворожості батька, тим вищим є рівень самозвинувачення юнака ($r=0,47$, $p\leq 0,01$). Можна припустити, що неприязнь батька стосовно дитини, виражена у незадоволенні її поведінкою та результатами досягнень, негативно позначається на її самоствавленні. Юнак починає докоряти собі за найменші недоліки і промахи через те, що батько незадоволений ним. При цьому директивність батька негативно корелює з самоцінністю юнака ($r=-0,40$, $p\leq 0,01$).

Таблиця 6

Взаємозв'язок дитяче-батьківських стосунків з шкалами самоповаги, локусу контролю особистості раннього юнацького віку (Т-критерій Пірсона)

Показники самоствавлення особистості раннього юнацького віку	Показники батьківського ставлення		
	Ворожість	Позитивний інтерес	Директивність
Висока самооцінка	-0,18*	0,30**	0,05
Низька самооцінка	-0,13	-0,06	0,27*
Інтернальний тип локусу контролю	-0,18*	0,03	0,16

Примітка. * $p\leq 0,05$; ** $p\leq 0,01$.

Як видно з Табл. 6, ворожість має зворотній зв'язок з такими характеристиками, як висока самооцінка ($r=-0,18$, $p\leq 0,05$) та інтернальний локус контролю ($r=-0,18$, $p\leq 0,05$). Чим менше батьки виявляють ворожість у ставленні до дітей юнацького віку, тим вища у юнаків самооцінка і тим більше вони вважають, що події, які відбуваються з ними, залежать, насамперед, від їх особистісних якостей і є закономірними наслідками їхньої власної діяльності.

Тип ставлення «Позитивний інтерес» прямо пропорційно пов'язаний з показником висока самооцінка ($r=0,30$, $p\leq 0,05$). Тобто чим більше батьки проявляють до своїх дітей позитивний інтерес, тим вищою в юнаків є самооцінка власних сил та здібностей.

Тип ставлення «Директивність» прямо пропорційно пов'язаний з «низькою самооцінкою» ($r=0,27$, $p\leq 0,05$). Це означає, що чим більше батьки використовують по відношенню до своїх дітей тип ставлення директивність, тим нижчою в останніх є самооцінка.

Підсумовуючи, зазначимо, що сприйняття стосунків з батьками особою

раннього юнацького віку залежить від того, як батьки поведуться стосовно дитини,; це впливає і на самоствавлення юнака до себе і оточуючих. Це підтверджує важливість батьків як перших наставників у житті дитини, їх ролі опікунів, які повинні оточити дитину любов'ю і турботою, сформуванню уявлення про добро і зло, про норми моральності, про правила співжиття. Саме в сім'ї складаються життєві плани та ідеали людини. І від того, як батьки ставляться до своїх дітей, залежить майбутнє дитини і її самоствавлення до себе.

Таким чином, було підтверджено гіпотезу про те, що дитячо-батьківські стосунки впливають на самоствавлення особистості у ранньому юнацькому віці.

Дискусія

Результати проведеного дослідження доповнюють висновки вчених про фактори самоствавлення в підлітковому та ранньому юнацькому віці. Так, було виявлено, що батьківська емоційна доступність пов'язана з агресивністю юнаків, при цьому самооцінка юнаків відіграє роль медіатора (Babore, Carlucci, Cataldi, Phares, & Trumello, 2017). Це кореспондується з результатами нашого дослідження щодо зв'язку між позитивним інтересом батьків та рівнем самооцінки опитаних, а також зв'язком між позитивним інтересом матері та самосприйняттям юнаків.

Крім того, було виявлено обернені зв'язки між локусом контролю особистості юнацького віку та ставленням батьків, зокрема ворожістю, а також між самооцінкою юнаків і ворожістю батьків. Результати нашого дослідження співвідносяться з даними грецьких дослідників (Kokkinos & Hatzinikolaou, 2011), які виявили, що стосунки між підлітками і юнаками та їхніми батьками відіграють важливу роль у розвитку самоприйняття: підлітки, які мають теплих і турботливих батьків, переживають більше позитивних емоцій, що призводить до підвищення самооцінки. З іншого боку, підлітки, які зазнали гіперопіки та відторгнення з боку батьків, мають знижену самооцінку. Нами були виявлені подібні зв'язки: між ворожістю матері та закритістю, внутрішньою конфліктністю та самозвинуваченням юнаків та дівчат. Шляхом кореляційного аналізу встановлено: що вищий рівень ворожості батька, то вищий рівень самозвинувачення юнака.

Зарубіжні дослідники підтверджують, що авторитетний стиль виховання є важливим предиктором самооцінки дітей; самооцінка значно вище у дітей, батьки яких послуговуються цим стилем виховання (Moghaddam, Validad, Rakhshani, & Assareh, 2017). Вплив стилів виховання на особливості поведінки підлітків і юнаків вважається дуже істотним. Так, з'ясовано особливості впливу авторитетного (теплота й суворість), авторитарного (строгість без теплоти), поблажливого (теплота без суворості) і недбалого (ані теплота, ані суворість) стилів виховання на агресивність підлітків. Виявлено, що агресивні підлітки мали найнижчу самооцінку та найвищу особистісну дезадаптацію. При цьому агресивні та неагресивні підлітки мають спільну модель: як поблажливий, так і авторитетний стилі виховання показали кращі результати, ніж авторитарне або недбале виховання (Perez-Gramaje, Garcia, Reyes, Serra, & Garcia, 2020).

Мета-дослідження, присвячене вивченню зв'язку стилів виховання із проявами поведінки підлітків, показало, що батьківська теплота, поведінковий контроль, надання автономії та авторитетний стиль виховання мають дуже незначні кореляції із поведінковими проблемами. Навпаки, жорсткий контроль, психологічний контроль, авторитарне, вседозволене та недбале батьківство пов'язане з вищими рівнями поведінкових проблем (Pinquart, & Gerke, 2019).

Таким чином, результати нашого дослідження доповнюють наукові дані в цьому напрямку та підтверджують актуальність і доцільність подальшого вивчення чинників самоствалення особистості раннього юнацького віку.

Висновки

В сучасній психологічній науці самоствалення особистості розглядається як важлива складова самосвідомості, її емоційно-оцінна частина. Обґрунтована провідна роль дорослого у розвитку самосвідомості дитини, зокрема, у формуванні її самоствалення. Показано, що Я-концепція дитини і самоствалення як її складова пов'язана з батьківським ставленням. У період дорослішання батьки або інші значущі дорослі впливають на формування особистості; не припиняється цей вплив і у ранньому юнацькому віці, який є періодом становлення ідентичності особистості, формування її Я-концепції.

В результаті емпіричного дослідження підтверджено гіпотезу про взаємозв'язок дитячо-батьківських стосунків із самостваленням особистості у ранньому юнацькому віці. Виявлено кореляційний зв'язок самосприйняття юнаків та дівчат з позитивним інтересом обох батьків до них; зв'язок самокерівництва з мірою директивності матері, а також зворотній зв'язок самовпевненості з ворожістю матері. Також виявлено, що ворожість обох батьків має зворотній, а локус контролю – прямий зв'язок з самооцінкою особистості в ранньому юнацькому віці, а ворожість батька має прямий вплив на рівень самозвинувачення юнаків та дівчат.

Перспективами дослідження є вивчення гендерних відмінностей самоствалення особистості у ранньому юнацькому віці, під кутом зору відмінностей у ставленні батьків до дітей залежно від статі та відповідних до неї очікувань.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література:

- Babore, A., Carlucci, L., Cataldi, F., Phares, V., & Trumello, C. (2017). Aggressive behaviour in adolescence: Links with self-esteem and parental emotional availability. *Social Development*, 26(4), 740-752.
- Chung, J. M., Hutteman, R., van Aken, M. A., & Denissen, J. J. (2017). High, low, and in between: Self-esteem development from middle childhood to young adulthood. *Journal of Research in Personality*, 70, 122-133.
- Halian, I., Kurova, A., Skliaruk, A., Halian, O., & Khokhlov, A. (2022). Estabilidad emocional como factor del bienestar psicológico de futuros especialistas. *Amazonia Investiga*, 11(51), 183-196.
<https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.17>

- Kokkinos, C. M., & Hatzinikolaou, S. (2011). Individual and contextual parameters associated with adolescents' domain specific self-perceptions. *Journal of adolescence*, 34(2), p. 349-360.
- Moghaddam, M. F., Validad, A., Rakhshani, T., & Assareh, M. (2017). Child self-esteem and different parenting styles of mothers: a cross-sectional study. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 19(1), 37-42.
- Orth, U. (2018). The family environment in early childhood has a long-term effect on self-esteem: A longitudinal study from birth to age 27 years. *Journal of personality and social psychology*, 114(4), 637.
- Perez-Gramaje, A. F., Garcia, O. F., Reyes, M., Serra, E., & Garcia, F. (2020). Parenting styles and aggressive adolescents: relationships with self-esteem and personal maladjustment. *The European journal of psychology applied to legal context*.
- Pinquart, M., & Gerke, D. C. (2019). Associations of parenting styles with self-esteem in children and adolescents: A meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies*, 28(8), 2017-2035.
- Rosenberg, M. (1972). Self-Esteem Scale. Measures of Social Psychological Attitudes / Ed. Robinson J.P., Shaver P.R. Ann Arbor: Institute for Social Research, P. 98-101.
- Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies of internal versus external control of reinforcements. *Psychological Monographs*. 80 (whole no. 609)
- Бажин, Е. Ф. (1993). Опросник уровня субъективного контроля / Е. Ф. Бажин, Е. А. Голынкина, А. М. Эткинд. М. : Смысл.
- Бернс, Р. (1986). Развитие Я-концепции и воспитание : монография / пер. с англ. / Общая ред. и вступит. сл. В.Я. Пилиповского. М.: Прогресс. 420 с.
- Вассерман, Л.И., Горьковая, И.А., Ромицына, Е.Е. (2004). Родители глазами подростка: психологическая диагностика в медико-педагогической практике : учеб. пособие. СПб.: «Речь». 256 с.
- Выготский Л.С. (1984). Педология подростка. Собрание сочинений в 6 т. Т. 4. Детская психология / Под ред. Д. Б. Эльконина. М.: Педагогика. С. 5–242.
- Загурська, І.С. (2010). Розвиток самооцінки у підлітковому віці. *Практична психологія і соціальна робота*, 6, 14-21.
- Кон, И.С. (1984). В поисках себя. Личность и ее самосознание. М.: «Политиздат». 335 с.
- Кон, И.С. (1989). Психология ранней юности. М. : Просвещение. 256 с.
- Леонтьев, А.Н. (2005). Деятельность. Сознание. Личность. М.: Академия. 87 с.
- Пантилеев, С. Р. (1991). Самосознание как эмоционально-оценочная система. Изд-во МГУ. 110 с.
- Райс, Ф. (2010). Психология подросткового и юношеского возраста : пер. с англ. под науч. ред. Е. И. Николаевой. 12-е изд. СПб. : Питер. 816 с.
- Рубинштейн, С. Л. (2003) Бытие и сознание. Человек и мир. СПб. [и др.] : Питер.
- Соколова, Е.Т., Чеснокова, И.Г. (2002). Зависимость самооценки подростка от отношения к нему родителей. *Психологический журнал*, 2, 110-117.
- Столин, В.В. (1983). Самосознание личности. М.: Изд-во МГУ.

Яблонська, Т.М. (2016). Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. Том ІХ. Вип.9. С. 589-598.

